

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

TAMÁS ÁGNES

NEMZETISÉGI SZTEREOTÍPIÁK A 19. SZÁZAD MÁSODIK FELÉNEK MAGYAR ÉLCLAPJAIBAN*

Mindenekelőtt felmerülhet a kérdés, hogy egy történelmi tárgyú elemzéshez miért az élc-lapok karikatúráit és anekdotáit választottam. Válaszul idézhetjük Jókai Mór 1860-ban elmondott akadémiai székfoglalóját „A magyar néphumorról”, melyben megindokolja, hogy a humoros történetek vizsgálatát ő miért választotta:

Amidőn e jeles tárgyat választottam székfoglaló értekezésem alapjául, nem volt szándékom csupán egy mulatságos estét szerezni magasra becsült tudós férfiainknak; hanem óhajtám a tudományos világ figyelmét felhívni egy eddigelé ügyeletre nem méltatott, talán meg is vetett, mindenesetre kevésbé becsült tárgyra, mely pedig a bűvárlatot éppen úgy megérdemli, mint hazánk régiségstana; értem a nép adomáit. [...] A magyar néphumor tanulmánya elég fontos és elég mély arra, hogy a vele foglalkozás bármely hivatását komolyan vevő írónak szégyenére ne váljék. (Jókai 1995: 11–19)

E kötet tanulmányai Jókai fent megfogalmazott kívánságának teljesülését is jelzik bizonyos mértékben, még akkor is, ha az egyes szerzők csak a humor egy-egy aspektusával foglalkoznak. Célom, hogy tanulmányommal betekintést nyújtsak a 19. századi anekdotáknak nem az irodalom-, hanem a történettudomány szemszögéből való megközelítésének lehetőségeibe – interdiszciplináris eszközökkel.

Dolgozatom első felében a magyar élclapok anekdotáin elvégzett elemzés szempontjaiba nyújtok betekintést az élclapokról szóló bevezetést követően, második felében pedig egy kiválasztott szempont alapján két, a 19. század második felében példányszámuk alapján a legmeghatározóbb élclapból, a *Borsszem Jankó*ból és *Az Üstökös*ből mutatok be a nem magyar nemzetiségi csoportokra vonatkozó élceket az 1860-as és 1890-es évekből. A tanulmány egy nagyobb volumenű vizsgálat részeredményeibe ad betekintést, melyben a kortársak nem magyar nemzetiségekről alkotott sztereotip képeit elemzem.

Az egyik elemzett élclapot, *Az Üstököst* Jókai Mór indította 1858-ban. Ez a hetilap a balközéphez állt közel, tehát az Osztrák–Magyar Monarchia létrejötte után ellenzéki beállítottságú volt. A *Borsszem Jankót* Ágai Adolf egy évtizeddel később, az osztrák–magyar kiegyezés megszületése után kezdte el megjelentetni azzal a céllal, hogy az új alapokon álló magyar kormány politikáját népszerűsítse. Ezen élclapok forrásértékét növeli, hogy előfizetőik és olvasóik száma az 1860-as években még vetekedett a politikai lapok előfizetőinek számával.¹

* A szerző a tanulmányt a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány támogatásával készítette.

¹ Pontos előfizetői adatokkal 1862–1863-ból rendelkezem: 1862-ben *Az Üstökös*nek 3000–2100, a Bolond Miskának 4720–5300, a Pesti Naplónak 4020–3400, míg 1863-ban *Az Üstökös*nek 2100–2000, a Bolond Miskának 3800–3000, a Pesti Naplónak 3400–3550 előfizetője volt. Az adatok lelőhelye: Magyar Országos Levéltár, D 185. M. kir. udvari kancellária, elnöki iratok, 1862: 956; 1863: 112. Ezúton köszönöm Deák Ágnesnek, hogy az adatokat a rendelkezésemre bocsátotta.

Az 1890-es évekre már állandó rovatokkal, figurákkal jelentek meg az élclapok, de a szereplők szövegeit számos esetben nem azonos szerzők írták. A vicceket gyakran a lapok olvasói küldték be a szerkesztőségekbe. A beküldők között leginkább nemeseket találunk, akik sokszor birtoktalan, kisnemesi-értelmiségi családból származtak, polgári és iparos-paraszti rétegekből kerültek ki (Buzinkay 1983: 22). Feltételezhetjük ez alapján, hogy olvasóik is a városi-vidéki középosztályhoz tartoztak. Az élcek témái sokrétűek, megtalálhatjuk a bel- és külpolitikai utalásokat, a mindennapi életről, tevékenységekről, munkáról szóló anekdotákat, a katonákról és a hivatalnokokról szóló humoros történeteket, a tanár-diák vicceket.

Az anekdoták és viccek társadalmi jelentősége abban nyilvánul meg, hogy szórakoztató formában közlik – leplezetlenül – szerzőjük, illetve rajta keresztül az „átlagember” véleményét az adott közéleti, politikai témáról (Buzinkay 1998: 100). A viccek fő céltáblái azok a társadalmi és/vagy népcsoportok, melyek idegenül mozognak az adott közegben, nyelvük eltér az átlagtól – jelen esetben a magyartól –, kinézetükben, életmódjukban, viselkedésükben van valami jellegzetes. A politikai témájú élcek társadalmi feszültségeken csattannak, a társadalom hangulatát, hozzáállását is jelzik az adott témához. A politikai élcek lehetnek erősen túlzók, bennük „csontig lepusztított sztereotípiák sűrűsödnek” (Eröss 1982: 119). E fajta sztereotípiák természetesen, a különféle nemzetiségekről is kialakultak. Elemzésem során ezeket a korban a nemzetiségekről élt sztereotípiákat keresem, melyek sugallják a korabeli átlagember ítéletét a nem magyar nemzetiséghez tartozó állampolgárokról, illetve – ha túlozva is – a különféle nemzetiségi csoportok korabeli jellemzését is adják. Jókai fentebb idézett akadémiai székfoglalójában is hangsúlyozta, hogy „semmi népleírás oly jól nem rajzolja egy nemzet életét, jellemét, uralkodó eszméit, mint ahogy képes az önmagát rajzolni adomáiban” (Jókai 1995: 12), de ezekben a humoros történetekben a nemzet nem csak önmagát, hanem a környezetében élő népcsoportokat is jellemezte.

Fontos még megemlíteni, hogy a sztereotípiák meghatározásakor Gordon W. Allport definíciójára támaszkodtam, mely szerint a sztereotípiák lényegét tekintve egy „kategóriával társult túlzáson alapuló nézet”, melynek „feladata a kategóriával kapcsolatos viselkedés igazolása”. A sztereotípiák további jellemzője, hogy minden bizonyíték ellenére is makacsul élt tovább a társadalomban (Allport 1999: 285).

A sztereotípiák csoportosítását Csepeli György kategóriarendszerében végeztem el.²

- I. Csepeli egyik csoportosítása szerint a sztereotípiák között megkülönböztethetünk láthatóságra vonatkozókat, illetve lelki alkatra vonatkozókat. A láthatóságra vonatkozó sztereotípiák durva klisék, az érzékelés számára szolgáltatnak megkülönböztető szempontokat (például: ruházat) (Csepeli 1990: 73–74).
- II. A lelki alkatra vonatkozó sztereotípiákat Csepeli egy másik vizsgálatának pszichológiai tematizációi keretében elemzem. Csepeli e másik vizsgálatában a nemzeti tudat, a nemzeti ideológia és identitás összetevőit vizsgálta empirikusan, majd elméleti kategóriákat állított föl:
 - 1) Az első kategória a név, a népnév. A szerzőnek ezen kategóriáját úgy bővítettem, hogy a nemzetiségi csoportra jellemzőnek vélt személyneveket is vizsgáltam.
 - 2) A második szempontként a hit, a vallás is szerepelhet elkülönítő vagy egységet hangsúlyozó tényezőként.

² A legújabb, 2007-ben Németországban megjelent, sztereotípiakutatással kapcsolatos történelmi szakirodalom is hasonló, de kevésbé szisztematikus kategóriákat használ a különböző nemzetiségi csoportok jellemzésekor (Hahn–Mannová 2007).

- 3) A harmadik kategóriába a nemzeti szimbólumok tartoznak.
- 4) Negyedik kategóriaként Csepeli szempontjain kívül még a nyelvet, a nyelv megjelenítését elemzem, amely az élclapokban a 19. század második felében erősen elválasztja a magyart a nemzetiségítől.
- 5) Az ötödik kategória a tematizációk. Tematizációként jelennek itt meg azok a térbeli, emberi, időbeli dimenziók, amelyek egy nemzetiségi csoport számára a létezését szimbolizálják. A következő tematizációk különíthetők el, amelyek a 19. századra vonatkozó vizsgálatom esetében is relevánsak:
 - a) természeti: a nemzeti élet földrajzi, természeti keretei, a táj jellemzői
 - b) pszichológiai: tulajdonságlisták, amelyeket az adott nemzetiségre vonatkoztatnak
 - c) gazdasági: az adott nemzeti csoport gazdasági jellemzői, életszínvonaluk
 - d) társadalmi: aktuálisan megoldandó társadalmi, politikai feladatok
 - e) történelmi: nemzeti hagyományok, fontos történelmi személyiségek, események, eredetmítoszok (Csepeli 1992: 54–90).

A sztereotípiák rögzültek, de egyes elemeikben változtak, gazdagodtak. Ezeket a változó és állandó elemeket vizsgálom egyszerre.

Ebben a tanulmányomban a kiválasztott nemzetiségi csoportoknak tulajdonított pszichológiai vonásokra fogok példákat bemutatni. A nem magyar nemzetiségi csoportok közül a leggyakrabban előfordulókból választottam ki kettőt, a cigányokat és a románokat. A nekik tulajdonított jellemzőket és azok változását az 1860-as és 1890-es években illusztrálom a következőkben.

A cigányságról érdemes bevezetesként megemlíteni, hogy a népcsoport egy része a 19. század közepére már a letelepedett életformát választotta.³ A másik részük viszont még nomadizáló életformát folytatott balkáni társaikhoz hasonlóan, sátrakban éltek vagy vándoroltak. Gazdaságilag, társadalmilag elmaradottabb körülmények jellemezték őket, főleg a vándorló cigányokat a szegénység is sújtotta, melyhez az élcekből visszatükröződő vélt jellemvonások, rájuk vonatkozó általánosítások egy része is kapcsolódik. Szegénységük megjelenítése is több történet tárgya, de e népcsoporthoz kapcsolódó az anekdotákban gyakran szereplő előítélet, hogy loptak, s a cigányokat általában bűncselekmény elkövetése után szólaltatják meg, melyre példák a következő írások:

Bepanaszolta a zsidó a cigányt, hogy ellopta a lovát.

- Hát *te akasztófára való* – így förmedt a szolgabíró a cigányra, – hogy merted ellopni annak a becsületes embernek a lovát?
- Hát azs, – instálom alázsattal, – így tertínt. Megyek azs országúton, hát ott találok egy zsidót, meg egy lovat. A lóra siksígem vólt, hát azst el is hoztam, a zsidóra nem volt siksígem, hát azst eleresttem.⁴ (Az *Ústökös* 1868: 247)

Az anekdotában a szolgabíró mondata sugallja, hogy azonnal bizonyítottnak veszi a vádat, az 'akasztófára való' már mint jelző vagy mint megszólítás szerepel.

A következő történetben, mely a lapokban nem számít egyedi esetnek, a cigány már nem csak egy másik nemzetiségi csoport képviselőjétől vagy pedig átlagembertől, hanem paptól is lop, ami jól mutatja a társadalom ítéletét „elvetemültségükről”:

³ A cigányok történetével kapcsolatban lásd: Rostás-Farkas–Karsai 1992; Kemény 2000; Száraz 2007; Dupcsik 2009. A cigányok karikatúrákon való megjelenítését elemzi: Polyák 2002.

⁴ Az idézeteket az eredeti helyesírással közlöm.

Gyónás közben ellopta a cigány a tisztelendő ur óráját, s mondja:

- Loptam szent atyám egy óráját.
- Add vissza annak, a kitől loptad, – mondja a lelkész.
- Fogja, tisztelendő urnak adom.
- Nekem ne add, add annak, a kitől loptad.
- Azt már kínáltam, és nem kell neki.
- Ugy hát tartsd meg magadnak, – nyugtatá meg jószívuileg a lelkész a morét.

Csak utóbb vette észre a lelkész saját tévedését, de már akkor késő volt, mert a more hegyen völgyön túl volt. (Az *Ústökös* 1868: 143)

Az 1890-es évek anekdotáiban is olvashatunk a cigányok ezen tulajdonságáról, de ekkor már megjelenik az a társadalmi ítélet is, hogy nem is akarnak munkával változtatni helyzetükön, javítani szegénységükön, sőt egy történetben a szántóföld mellett elsétáló cigány megrója a magyar gazdát, amiért elvetette a gabonát, mert ha ezt nem tette volna meg, nem is kellene aratnia, s ekkor a magyar parasztnak sem kellene dolgozni (*Borsszem Jankó* 1891. október 4. 4). Ez és a következő történet rámutat egyben arra a törekvésre is – az 1860-as évekbeli teljes kirekesztéssel szemben –, hogy a cigányságot integrálni próbálják, igyekeznek nekik vélt képességeiknek megfelelő munkát adni. Az integráció és a munkavállalás esetenkénti kudarcait is magyarázza a közvélemény a sztereotípiákkal.⁵

A következő történet azt hivatott demonstrálni, hogy a leleményes magyar gazda hogyan használta ki azt, hogy biztosan tudta: a munkára alkalmazott cigányok lopni fognak tőle, másrészt hogy milyenek a nekik tulajdonított és elítélt étkezési szokásaik: a kortársak élesen elítélték, hogy a cigányok mindent megesznek, még a döglött állatot is.

A vidéki öszves cigányok nadgyát-apralyát az Répa födekre mozgósítottam, szedetvén velük az [...] Czimer bogarat, megh tiltvänn nekik, hogy vagy egy szemet is zsebre vágjanak belőlük – föl értetvänn véghess elmélyükkel, hogy ezen rákausztrigaközi rőpmászók az urasági asztalnak kedvelt tsemegéji, [...] mej fortéjjal rákapattam őket e ritka deszertumra, úgy hogy nagy közöztük a vetélykedés, mert az ólta dugdossák félre azon férgeket, hogy ennen maguk lakmározzanak belőlök. (*Borsszem Jankó* 1890. június 1. 5)

A cigányok más történetek szerint ételt készítenek még „néhai malaczhusból” (*Borsszem Jankó* 1890. augusztus 10. 3), a „Ragú ala Dádé” pedig egy élc szerint ürgéből készült (*Borsszem Jankó* 1890. augusztus 17. 4). A népcsoport étkezési szokásairól szóló történetek az 1890-es években váltak gyakoribbá. Az 1860-as években is kapcsolódik az ürge a cigányokhoz, mert könnyű pénzkereseti lehetőségként a földesurakhoz járnak ürgét önteni, de arra, hogy többek között ezt az állatot is elfogyasztják, még csak kevés konkrét utalást találhatunk az élclapokban.

A fentebb idézett anekdota a cigányok egy másik gyakran megjelenő vélt tulajdonságára is utal, e szerint elméjük véges, s butaságuk folytán rászedhetők. Az élclapok írásainak gyakori témája, hogy a cigányok buták, írástudatlanok és műveletlenek, de általában furfangosak is. A találegonyságot a magyar gazda esetében pozitívan értékelik, a cigányok esetében negatívan: erre példa többek között a pap órájának ellopásával kapcsolatos történet is. Ezek a lopásról szóló történetek mintha egyfajta társadalmi kompenzációs igényt is kielégítenének: némi elégtételt nyújtanának a cigányok által fondorlatosan ellopott értéktárgyakért.

⁵ A cigánykérdés megoldási szándékát mutatják a cigányösszeírások (1873: 214.000 fő, 1893: 274.940 fő), illetve a letelepedést szorgalmazó adminisztratív intézkedések (például 1879-ben az országgyűlés kihágásnak minősítette a csavargást). A cigányösszeírások adatait lásd: *A Magyarországon 1893. január 31-án végrehajtott cigányösszeírás eredményei* című kötetben.

A cigányokkal kapcsolatosan felbukkanó másik általános jellemző, hogy sok gyermekük van. Ez az 1860-as években az elemzett élclapokban még csak egy élcben olvasható,⁶ de az 1890-es években már gyakrabban jelenik meg. Egy történet 1891 januárjában az akkor éppen befejeződött népszámláláshoz kapcsolódik, mely szerint a cigány elhallgatja gyermekeinek számát a számlálóbiztosok előtt, mert azt hiszi, hogy esetleg a gyermekei után egyenként adóznia kell:⁷

- No Zsiga, hány a gyereked?
- Azokat is tetsik páráncsúni, ákik á temetébe vánnák? (Oda küldte őket csuszkálni.)
- Azokra nincs már szükség. Tehát mennyi a gyerek?
- Egy sincs, csúkulum kezsit lábát! (*Borsszem Jankó* 1891. január 11. 7)

Egy másik élc számszerűsíti is, hogy mennyi gyermeke van egy családnak: a „Czigánykerékpár egyesület” ünnepélyén négy cigány család vett részt, akik összesen 72-en voltak. Közülük Tüdő Zsigának 14 gyermekéről tesz említést a történet.⁸ (*Borsszem Jankó* 1890. július 13. 4)

A következő bemutatásra kerülő nemzetiségi csoportra, a románokra már kevésbé igaz, hogy az országban több településen, szétszórva éltek, mint a cigányok, mégis sok történet szól róluk az élclapokban, mert a magyarok e népcsoport területi és politikai követeléseitől érezték leginkább fenyegetve magukat a 19. század második felében.⁹ Ezek a versek és anekdoták gyakran inkább gúnyosnak és ironikusnak nevezhetők, mint humorosnak.

A negatív sztereotípiák gyökerének azt tekinthetjük, hogy 1848–1849-ben az erdélyi románok többsége a magyarok ellen foglalt állást, és véres ütközetekre, illetve megtorlásra is sor került a lakosság körében is.¹⁰ Hogy ezek az emlékek mennyire meghatározók és mennyire erősen éltek a kortársak emlékezetében, azt a következő példák szemléltetik.

A románoknak tulajdonított legfőbb vonások az élclapokban a vadság és a kegyetlenség, de a történetekből a románok gyilkos hajlamaira is következtethetünk mint vélt jel-

⁶ Az *Üstökös* 1860: 119.

⁷ A cigányösszeírás eredményeit bemutató kötetből megtudhatjuk, hogy a cigány szülők körében már az összeírás elrendelésekor olyan híresztelések kaptak lábra, hogy a cigány szülőktől el fogják venni gyerekeiket, mint ahogy a 18. században is elkobozták őket, s ez magyarázza a gyermekek elhallgatását (*A Magyarországon 1893. január 31-án végrehajtott cigányösszeírás eredményei* 1895: 40). Ez a cigányok szemszögéből való megközelítés – a korábban lezajlott népszámlálás esetében is – adhat az anekdotának egy másik jelentéstartalmat: a furfangos és buta cigányon kívül megjelenhet a gyermekét féltő ember is. Igaz, a kortársakban rögzült sztereotípiák nem ezt a tulajdonságot hívták elő a történet olvasásakor.

⁸ A cigányok természetes szaporulatával kapcsolatban Kemény arra a következtetésre jut, hogy az nem lehetett magasabb, mint a többi lakossági csoporté a korban, de nem nevezi meg, hogy kiket ért többi lakos alatt, annak ellenére, hogy tudjuk, a korban a fertilitási és mortalitási arányszámok jelentős eltéréseket mutattak (Kemény 2000: 12). A humoros történetek alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy nagyobbak kellett lennie a gyermekek számának a cigány családokban. Ezt erősítik meg a cigányösszeírás eredményei is. A szerző a gyermekek számáról szóló fejezetben megállapítja, hogy „[...] a cigányok általában magasabb %-ot mutatnak, mint az összes népesség” (*A Magyarországon 1893. január 31-án végrehajtott cigányösszeírás eredményei* 1895: 41).

⁹ A magyar-román kapcsolatok történetét a magyar történettudomány eddig a politikatörténet szemszögéből közelítette meg, a nemzetiségi csoportokról élő sztereotípiáknak – különböző korokban – kevés figyelmet szentelt. A kapcsolattörténetről lásd: Borsi-Kálmán 1984; I. Tóth 1966; Bíró 2002.

¹⁰ A románokkal kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy tradicionálisan komoly haderővel rendelkeztek, mert az ország déli területein húzódott az ún. Katonai határőrvidék, melynek császárhű katonái főként szerbek és románok voltak (Hermann 2001: 33–34).

lemzőre, s a romániai zsidóüldözésekre is felhívják a figyelmet a szerzők.¹¹ A következő, 1868-ban megjelent vers bemutatja a románokat s kegyetlenkedéseiket a zsidókkal szemben, de a magyar olvasókat a forradalom és szabadságharc húszéves évfordulójának évében ezek a történetek elsősorban az erdélyi román kegyetlenkedésekre emlékeztették.¹²

Bagós szájjal, zsiros képpel
– Óh mi szép ismertető jel! –
Néznek balra, néznek jobbra,
Itt vagy ott tán kapnak koncra [...]
A zsidót a vizre hajtják,
Számadást így letisztázzák [...]
Szabadságnak ünnepére
Dobra jó a zsidó bőre,
Zsebeink épülésére,
Neved dicsőségére
Oh szent demokratia! (*Borsszem Jankó* 1868: 232)

A románok kegyetlenkedéséről szóló képzeletbeli tudósítás *Az Űstökösben* a románoknak ezen vélt és erősen általánosított tulajdonságát már a végletekig fokozza:

[...] fölfegyverkezve egész streifzugokat visznek véghez az országban s a hol előkaparinthatnak egy árva zsidót, azt megkötik, bakba gyúrik, megnyuzzák, olajba főzik, nyársra huzzák, kerékbe törik, és mikor már becsületesen meghalt, akkor megitatják vele tulajdon gyermeke véréit. [...] Rrrettenetess! Reménylem, hogy a kormány [...], mely a romániai apró zsidótréfákat sem vette tréfára, meg sem áll addig, míg kölcsön nem kér [...] Dzsingisz-khántól kétszázezer [...] tatárt, a ki ezért az egész országot fölégesse, elpusztítsa, földszinéről eltörülje. Egyebet nem érdemel.” (*Az Űstökös* 1868: 226–227)

A románokkal szembeni ellenérzéseket és a velük kapcsolatos félelmeket jól mutatják az írás záró mondatai, melyek már az ország megsemmisítésének igényéről szólnak.

A románok kegyetlenségéről az 1890-es években is olvashatunk, de ekkor már nem érzik a szerzők szükségesnek, hogy részletezzék ezt. Ferdinánd román trónörököséhez írja a következő sorokat egy szerző:

„[...] A román kormány nem *bukarestelte* letaposni keblének tavaszát! Mily kegyetlenség! Mily *oláhvalóság!*” (*Borsszem Jankó* 1891. július 12. 8).

A kegyetlenség ebben a történetben egyszerűen már csak mint az „oláh valóság” szerepel, de a szó hangzása fölidézi az ’alávalóság’ szót is, ami ugyancsak a románokkal szembeni negatív attitűdöket sugallja, de a román kormány és főváros is negatív mondatkörnyezetben bukkan föl a képzeletbeli levélrészletben.

¹¹ A romániai zsidóüldözéseket magyarázza, hogy a 19. század elején a dunai fejedelemségekben a lakosság nagy többsége még román volt, de a század közepétől egyre több oroszországi zsidó érkezett Romániába, ahol állampolgárságot nem kaphattak, földet nem vásárolhattak. A korlátozások miatt általában városokban telepedtek le, ahol kereskedőként dolgoztak, vidéken pedig a birtokok intézőiként, kocsmárosként vagy hitelezőként. Ezek a foglalkozások már eleve magukban hordozták a parasztsággal való konfliktus lehetőségét (Jelavich 1996: 28–29).

¹² A népiirtások többsége Alsó-Fehér, Hunyad és Zaránd megyében történt. Elhíresült esetté vált például, amikor a románok a lefegyverzett, elmenekült zalatnai lakosokat megtámadták, és 645 embert megöltek (Hermann 2001: 173).

Összegzésként elmondhatjuk, hogy a magyarországi nem-magyar nemzetiségi csoportokról az elemzett élclapok anekdotái alapján általában véve negatív kép bontakozik ki előttünk. A cigányok esetében a vélt jellemvonások gyarapodtak a két időmetszet között eltelt harminc év során, elsősorban részletesebbé váltak, s a velük szemben élő negatív attitűd nem mérséklődött. A románok esetében azt figyelhetjük meg, hogy egyik legfőbb vélt jellemzőjük, a kegyetlenség leírása az 1890-es években már kevésbé volt radikális, mint a korábbi évtizedekben, de a róluk szóló történetekben ekkor sem olvashatunk pozitív tulajdonságokról.

Tanulmányomban – a Jókai által szorgalmazott tudományosság igényével – igyekeztem betekintést nyújtani abba, hogy az élclapok humoros történeteiből a különböző nem magyar nemzetiségi csoportokról milyen képet alkottak a magyar kortársak, és abba is, hogy ezek a történetek nem csak szórakoztathatják olvasóikat, hanem jól használhatók történeti elemzések tárgyául is. A népcsoportok egymásról alkotott képét elsősorban nem politikai röpiratok vagy a magas irodalmi kultúra termékei, hanem a populáris kultúra, például a vicclapok is formálták.

Irodalom

- Allport, Gordon W. (1999): *Az előítélet*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Bíró Sándor (2002): *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok 1867– 1940*. Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó.
- Borsi-Kálmán Béla (1984): *Együtt vagy külön utakon: a Kossuth-emigráció és a román nemzeti mozgalom kapcsolatának történetéhez*. Budapest: Magvető.
- Buzinkay Géza (1983): *Borsszem Jankó és társai. Élclapok és karikatúrák*. Budapest: Corvina Kiadó.
- Buzinkay Géza (1998): Budapesti karikatúrák. In F. Dózsa Katalin (szerk.): *Tanulmányok Budapest múltjából XXVII*. Budapest: Budapesti Történeti Múzeum: Budapest Főváros Levéltára, 100–116.
- Csepeli György (1990): *...és nem is kell hozzá zsidó*. Budapest: Kosmosz Könyvek.
- Csepeli György (1992): *Nemzet által homályosan*. Budapest: Századvég Kiadó.
- Dupcsik Csaba (2009): *A magyarországi cigányság története: történelem a cigánykutató-sok tükrében, 1890–2008*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Eröss László (1982): *A pesti vicc*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Hahn, Hans Henning–Mannová, Elena (Hrsg.) (2007): *Nationale Wahrnehmungen und ihre Stereotypisierung. Beiträge zur Historischen Stereotypenforschung*. Frankfurt am Main: Peter Lang Europäischer Verlag der Wissenschaften.
- Hermann Róbert (2001): *1848–1849. A szabadságharc hadtörténete*. Budapest: Korona Kiadó.
- I. Tóth Zoltán (1966): *Magyarok és románok: történelmi tanulmányok*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Jelavich, Barbara (1996): *A Balkán története*. 2. köt. Budapest: Osiris Kiadó.
- Jókai Mór (1995): A magyar néphumorról. In Lukácsy, Sándor (szerk.): *Jókai Mór munkái. Gyűjteményes díszkiadás*. 61. kötet. Budapest: Unikornis Kiadó, 5–20.
- Kemény István (szerk.) (2000): *A magyarországi romák*. Győr: Press Publica.
- Polyák Laura (2002): Cigányok Mucsáról. Az élclapi karikatúrák cigányképe. *Beszélő* 22. évf., 7–8. szám, 89–96.

Rostás-Farkas György–Karsai Ervin (1992): *A cigányok története*. Budapest.
Szász Miklós György (2007): *Cigányok: Európa indiánjai*. Budapest: Helikon Kiadó.

Források

- A Magyarországon 1893. január 31-án végrehajtott cigányösszeírás eredményei*. Országos Magyar Statisztikai Hivatal, Budapest, 1895. 18–19, 41.
- Az Üstökös* 1860. április 14. 119.
- Az Üstökös* 1868. május 2. 143.
- Az Üstökös* 1868. július 18. 226–227.
- Az Üstökös* 1868. augusztus 2. 247.
- Borsszem Jankó* 1868. május 17. 232.
- Borsszem Jankó* 1890. június 1. 5.
- Borsszem Jankó* 1890. július 13. 4.
- Borsszem Jankó* 1890. augusztus 10. 3.
- Borsszem Jankó* 1890. augusztus 17. 4.
- Borsszem Jankó* 1890. augusztus 17. 5.
- Borsszem Jankó* 1890. szeptember 7. 4.
- Borsszem Jankó* 1891. január 11. 7.
- Borsszem Jankó* 1891. május 24. 2.
- Borsszem Jankó* 1891. július 12. 8.
- Borsszem Jankó* 1891. október 4. 4.